

Marten van der Meulen

**HET GEHEIME
LEVEN VAN
TAALFOUTEN**

(Hoe ze ontstaan en waarom ze standhouden)

STERCK & DE VREESE

Opkomst en ondergang van het taaladviesboek

In het vorige hoofdstuk vertelde ik over de ontwikkeling van de standaardtaal in Nederland, en de boeken waarin die standaardtaal werd beschreven, ontworpen en onderhandeld. Die boeken namen allerlei vormen aan. Zo vinden we grammatica's, verklarende woordenboeken, meertalige woordenboeken, spellingsgidsen en lesboeken. Een belangrijke gemeenschappelijke eigenschap van al deze boeken (een uitzondering daargelaten) was dat ze taal behandelden als systeem. Taalkwesties en gevallen van ongewenste variatie werden wel behandeld, maar dan in passages waarin de bredere grammaticale context werd besproken. Zo besprak Balthasar Huydecoper in 1784 de kwestie *hen/hun* in een uitgebreidere discussie over alle bezittelijke voornaamwoorden.

In de loop van de negentiende eeuw veranderde er echter iets. Er ontstond geleidelijk aan een splitsing tussen twee verschillende soorten boeken. Aan de ene kant bleven er werken verschijnen waarvan het doel was om het systeem van taalregels te beschrijven (hoewel deze boeken natuurlijk niet puur beschrijvend waren, zie hoofdstuk 5). Een alom geroemd voorbeeld is de driedelige *Nederlandsche Spraakkunst* (1892-1896) van C. H. Den Hertog, een erudiet schrijver die wel de 'taalonderwijzer van de onderwijzers' werd genoemd. Een kleine honderd jaar later verscheen de Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS), die nog steeds periodiek wordt bijgewerkt.

Vanaf de negentiende eeuw verschenen naast zulke systematische boeken ook publicaties waarin de ongewenste variatie centraal stond. Sterker nog, in dit type boeken kwam *uitsluitend* afgekeurde taal ter sprake. We zien hiermee de geboorte van het taaladviesboek. Dit hoofdstuk gaat over deze geboorte, en de daaropvolgende volwassenwording van het genre.

De vroegste boeken

Een van de eerste werken die uitsluitend over ongewenste taalvormen ging, was de *Lijst van woorden en uitdrukkingen met het Nederlandsch taaleigen strijdende* (1847) van Neerlands eerste hoogleraar Nederlands, Matthijs Siegenbeek. Met deze lijst van vooral germanismen probeerde Siegenbeek, in opdracht van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, om het ‘onbestaanbare’ van veel verwerpelijke woorden aan te tonen. Die werden helaas, zo stelde hij vast, ook door ‘Goede Schrijvers’ gehanteerd. In hoofdstuk 24 behandel ik deze publicatie en haar eigenschappen uitgebreider.

Siegenbeek bleek zijn tijd ver vooruit, want pas eind negentiende eeuw zien we meer van dit type boeken verschijnen. Dat gebeurde aanvankelijk vooral in Vlaanderen. Daar verscheen aan het eind van de negentiende eeuw een flink aantal werken die met name gallicismen, oftewel ongewenste Franse taalinvloed, aan de kaak stelde. Deze boeken waren op wetenschappelijke leest geschoeid, en waren in mindere mate bedoeld voor het dagelijks gebruik. Een voorbeeld van zo’n werk is de *Verzameling der meest voorkomende moeilijkheden, gallicismen en germanismen* van Jacob Muijldermans (1893). In de navolgende jaren verschenen onder andere ook *Distels. Proeve van taalzuivering in de Nederlandsche Taal* van Hippoliet Meert (1897) en *Gallicismen in het Zuidnederlandsch* van Willem de Vreese (1899).

Motieven der taalzuivering

Een belangrijke vraag is: waarom verschenen deze boeken juist toen? De woordenschat, spelling en grammatica van het Nederlands waren al eeuwen onderwerp van discussie. Waarom ontstond deze nieuwe, foutgerichte vorm dan specifiek in deze periode? Daar zijn verschillende oorzaken voor aan te wijzen. De belangrijkste was sociaal. De Macedonische taalkundige Viktorija Kostadinova, die Engelse en Amerikaanse taaladviesboeken bestudeerde, legt uit dat deze periode een enorme sociale mobiliteit kende. Die was het gevolg van veranderingen in en om werk: nieuwe typen arbeid, die het gevolg waren van de industrialisatie, leidden tot enorme kansen. Maar dan moest je wel de ‘juiste’ taal beheersen. Deze vaststellingen over de Engelse en Amerikaanse situatie zijn goed vergelijkbaar met de Nederland-

se. Ook hier speelden schrijvers van taaladvieswerken in op de groeiende behoefte van mensen om zich talig bij te scholen. Hoewel leerboeken natuurlijk praktisch nut hadden, waren overpeinzingen over grammatica en spelling in eerdere perioden niet voor een breed publiek bedoeld.

Een andere verklaring voor de nieuwe interesse in fouten was een heropleving van nationalisme in de negentiende eeuw. Hand in hand daarmee laaide het oude verzet tegen vreemde woorden, dat nooit helemaal was weggegaan, weer op. In Vlaanderen werd vooral gestreden tegen gallicismen, in Nederland waren germanismen de klos. Later verschoof de puristische focus grotendeels naar het Engels (meer over purisme in hoofdstuk 42). Maar al vroeg in de twintigste eeuw begon er ook aandacht te komen voor grammaticale taalkwesties. Sommige van die fouten, zoals de kwesties *als/dan*, *na/naar* en de dubbele ontkenning (*ik heb dat nooit niet gedaan*), werden al eeuwenlang bediscussieerd. Nieuw was dat die fouten nu centraal stonden, en dat er geen uitweidingen over een complete woordsoort omheen stond.

Taaladvies voor een breder publiek

Na de wetenschappelijke werken van de late negentiende eeuw verschijnen er begin twintigste eeuw meer taaladvieswerken die voor daadwerkelijk gebruik bedoeld zijn. Sommige daarvan waren zeer specialistisch, zoals *De Nederlandse Rechtstaal* (1916) en een serie over medische taal gepubliceerd in het *Nederlandsch Tijdschrift der Geneeskunde* (1919). De meeste werken richtten zich echter op een zo breed mogelijk publiek, en hadden als enige doel vreemde insluipers uit de taal te bannen. Exemplarisch zijn werken als *De kleine Zuiveraar. Een gids ter verbanning van vreemde woorden uit de Nederlandsche taal* (1907), geschreven door onder andere J.L.F. De Liefde, en de anonieme *Lijst van enkele Germanismen* (1917).

In datzelfde jaar verschijnt ook een taalpublicatie van het Algemeen Nederlandsch Verbond (ANV), een vereniging die de samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen wil bevorderen, en die nog steeds bestaat. De titel van hun werk, *Lijsten van Nederlandsche woorden en uitdrukkingen ter vervanging van vreemde termen en germanismen*, doet terecht vermoeden dat het hier opnieuw om het tegengaan van vreemde woorden gaat. Maar opnieuw

moeten we ons niet blindstaren op de titel. Er zitten ook al ‘echte’ taalkwesties bij, zoals het gebruik van *waar* en *daar*, die ik zeker grammaticaal zou noemen. Vanaf de vijfde editie in 1926 is er zelfs een aparte sectie voor zinsbouw. Daarin komen we nog meer oude bekenden tegen, waaronder Tante Betje, *meer/meest, omdat/doordat* en vele anderen.

Hoeveel taaladvieswerken er in deze tijd verschenen blijkt goed uit het feit dat er al in 1912 een bibliografie verschijnt over taaladviesboeken. Dat is geen lullig pamfletje. *Op den wandel met taalgidsen* van R. Schrijvers behandelt ruim een dozijn taalgidsen in bijna vierhonderd pagina’s. Per werk worden allerlei kwesties geëvalueerd, waarbij Schrijvers zelden schroomt zeer kritisch te zijn. Wat daarbij opvalt, is de enorm gedetailleerde en verrassend moderne vergelijking die Schrijvers trekt tussen wat hij aantreft in deze werken, en wat hij in kranten, tijdschriften en woordenboeken ziet gebeuren.

Steeds meer

Het concept van taaladviesboek blijkt te werken. De jaren 1930 zien twee nieuwe edities van de ANV-woordenlijsten, en daarnaast een paar andere publicaties, waaronder *Taalschut* van Ch.F. Haje. Dit laatste werk is, laten we zeggen, nogal excentriek, en zal in mijn boek regelmatig ter sprake komen. Vanaf de jaren 1940 is de spreekwoordelijke beer los. Sindsdien verschenen er in Nederland meer dan honderd verschillende taal- en stijlgidsen en in Vlaanderen nog tientallen meer. Sommige van deze werken werden bovendien decennialang herdrukt. Zo kende *Onze Stijlfouten* van A. Wildschut en wisselende andere auteurs maar liefst tweeëntwintig drukken tussen 1936 en 1980. *Is dat goed Nederlands* van Charivarius en *In de doolhof van het Nederlands* van B.C. Damsteegt worden allebei minstens tien keer gedrukt. Over de oplagecijfers van al deze boeken is minder bekend. Eigenlijk is het enige wat we weten dat de *Schrijfwijzer* van oud-hoofdredacteur van *Onze Taal* Jan Renkema volgens de eigen website meer dan een half miljoen keer is verkocht.

Vanaf de jaren 1980 zien we een verdere stijging van het aantal nieuwe taaladviesboeken, die doorzet in de jaren 1990. In dat decennium verschijnen er ieder jaar meerdere nieuwe boeken. De absolute piek is te vinden in

1999, in welk jaar maar liefst zes nieuwe taaladviesboeken uitkwamen. Opnieuw is de vraag natuurlijk waarom juist de piek in deze periode lag. Deels kwam dat door de hernieuwde interesse in stijlboeken (zie hoofdstuk 17). De bekende Nederlandse taalkundige Marc van Oostendorp koppelde het aan een stijgend opleidingsniveau, waarbij dus, net als een eeuw eerder, mensen ook meer behoefte hadden aan meer informatie over taal. Het kan ten slotte ook een zichzelf versterkend effect zijn, waarbij steeds meer boeken uitkwamen omdat men zag dat het aansloeg.

In de periode 2000-2010 verschijnen er nog steeds heel veel nieuwe gidsen, bijna net zoveel als in het decennium daarvoor. Sommige daarvan zijn robuuste banden, zoals het *Handboek Nederlands* van Liesbeth Koenen en Rik Smits (2004) en de *Vraagbaak Nederlands* van Eric Tiggeler (2001). Andere zijn kleiner, zoals *BRONS (Belangrijkste Regels van Onze Nederlandse Standaardtaal)* van Frans Schaars (2006), of zelfs in eigen beheer uitgegeven, zoals de drie bundels *Taaldilemma's* van Dick Pak (2003, 2004, 2007).

Vanaf 2010 lijkt er echter een kentering plaats te vinden. Hoewel van een populair werk als de *Schrijfwijzer* van Jan Renkema nog twee goedverkopende nieuwe edities uitkwamen in 2014 en 2020, nam de hoeveelheid nieuwe taaladviesboeken aanzienlijk af. 'Slechts' een stuk of tien komt uit in dat decennium. Sommige daarvan proberen zich te onderscheiden door iets nieuws te proberen. Een voorbeeld daarvan is *Maar zo heb ik het geleerd* (2018) van Wouter van Wingerden. Hij leende een Amerikaans idee, om een panel van mensen te vragen wat ze van kwesties vinden. In tegenstelling echter tot *The American Heritage Dictionary of the English Language*, de bekendste toepasser van deze methode, laat Van Wingerden de oordelen vaak echter links liggen, en prevaleert zijn eigen mening.

Geen doelgroep te klein

Een van de kenmerken van de piek in taaladviesboeken de afgelopen dertig jaar is dat geen doelgroep zo klein is of ze krijgen hun eigen taaladviesboek. Die specialisatie is op zichzelf niet nieuw. Ik noemde al *De Nederlandse Rechtstaal*, maar dat is slechts een van velen. Zo verscheen bijvoorbeeld in 1946 *Nederlandse taal voor politieambtenaren* van T.B. Jordaans en J. Hazewinkel, in 1961 *Goed Nederlands in handel en economie* van Jan Grauls, en in

1978 *ABN in hotel en restaurant* van René Haeseryn. Grappig detail: die laatste auteur is de vader van taalkundige Walter Haeseryn, die zoveel werk deed voor de Algemene Nederlandse Spraakkunst.

Hoewel het fenomeen dus niet nieuw is, nam de hoeveelheid toegespits-te taalgidsen sterk toe. Zo vind ik de laatste twintig jaar onder andere een *Handleidingenwijzer*, een *Schrijfgids voor economen*, een *Handleiding voor de non-profitsector*, *Spellingsadviezen voor de media*, een *Gids voor het schrijven van softwarehandleidingen* en een *Beleidstekstwijzer*. En dan heb ik het nog niet eens over alle taalgidsen die intern uitkomen, zoals de *Correspondentiewijzer* van de gemeente Amsterdam, of het *Reglement voor de Dienst Verslag en Redactie* van het Nederlandse parlement. Wat opvalt is dat al deze schrijfen taalgidsen zich tot op zekere hoogte richten op het produceren van specifieke teksten, maar dat ze vaak toch een paar van de geijkte taalkwesties langs laten komen. Zo bespreekt Susanne Gerritsen in haar *Schrijfgids voor economen* (2001) onder andere de kwesties *hen/hun*, *dat/wat*, *een aantal is/zijn*, *als/dan* en *waarmee/met wie*. Dat juist deze kwesties in zo'n boek staan laat mooi zien hoe de canon van taaladvies werkt. Maar daarover meer in hoofdstuk 9.

Internet

Taaladviesboeken regeerden lange tijd onbedreigd en piekten tot grote hoogten, maar moeten nu internet als grote concurrent naast zich dulden. De afname van nieuwe boeken is dan ook duidelijk te koppelen aan de opkomst van het web. Vooral de grote websites van de Taalunie en Onze Taal trekken per jaar miljoenen bezoekers. Daarnaast zijn er tientallen andere grote en kleine verzamelingen taalfouten, geschreven door taalliefhebbers, *content writers* en communicatiebureaus. Eerder zouden die misschien niet een boek uitgeven, want boeken leveren nauwelijks iets op. Maar een website blijft altijd hetzelfde kosten, hoeveel informatie je er ook op plaatst. En een redacteur dan wat artikelen laten schrijven is niet moeilijk. Je hoeft alleen maar te herhalen wat iedereen eerder al heeft gezegd.

De aanwezigheid van het web heeft nog op twee andere manieren invloed op de manier waarop taaladvies werkt. Ten eerste speelt ruimte opeens geen rol meer. Schrijvers hoeven niet meer te kiezen of ze een bepaald taaladvies

wel of niet zullen opnemen in hun boek, bang dat het anders te dik wordt. Het internet heeft namelijk oneindig ruimte. Ook adviezen over kwesties die eigenlijk uit het oog verdwenen zijn, kunnen zo weer op een website worden opgenomen. Dit zorgt wel voor problemen: advies kan achterhaald zijn, maar er is geen urgentie meer om dat weg te halen. Kwesties waar niemand eigenlijk meer een gevoel bij heeft, kunnen zo een soort spookbestaan leiden.

Het tweede aspect dat verandert, is toegankelijkheid. Websites zijn voor iedereen beschikbaar, wat leidt tot een potentieel veel grotere verspreiding van de normen. Dat zou goed nieuws moeten zijn voor mensen die de standaardtaal een warm hart toedragen. Vroeger moest je maar hopen dat regels doorsijpelden naar mensen. Tegenwoordig kun je eigenlijk altijd iedere regel opzoeken. Je kunt dus iemand op een feestje onmiddellijk corrigeren als diegene misschien een *hen/hun*-fout maakt. Ik bedoel, ik zou het niet doen vanwege de sfeer, maar het kán.

Veelvoud

Dit is in vogelvlucht de opkomst en mogelijke ondergang van taaladviesboeken in Nederland. Ik beschreef die in ongeveer tweeduizend woorden, maar er is natuurlijk véél meer over te zeggen. Vooral van belang is te erkennen dat deze boeken slechts een klein deel uitmaken van een veel grotere constellatie aan taaladviesuitingen. Tijdschriften, radio- en tv-programma's, cd-roms, pamfletten, rubrieken en ingezonden brieven in kranten, schoolboeken: er zijn nog allerlei andere manieren waarop mensen zich in de publieke ruimte uitlaten over taalkwesties. Het zou absoluut de moeite zijn al die verschillende uitingen te beschrijven, laat staan te bestuderen. Ik ben alleen zelf minder geïnteresseerd in het schrijven van het historische document *De grote geschiedenis van Nederlands taaladvies*. Dat is mij al te droog. Liever ga ik wat meer de diepte in. Wat gebeurt er, wat verandert er, hoe werkt het? Daarover gaat het in dit boek.